

Stepas Eitminavičius
Dangira Nefienė
Jurga Sadauskienė

Literatūra

5 klasė

I dalis

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Vilnius, 2017

Turinys

1. Vaikystės patirtys: nuo Tavęs daug priklauso

Jono Biliūno asmenybė	7
JONAS BILIŪNAS. Kliudžiau	11
JONAS BILIŪNAS. Joniukas	13
JULIUS KAUPAS. Stirniukas	23
PETRAS CVIRKA. Vaikų karas	30
BITĖ VILIMAITĖ. Kada piešime perlinę vištelę?	56
BITĖ VILIMAITĖ. Čiuožyklos muzika	60
GENDRUTIS MORKŪNAS. Vasara su Katšuniu (ištraukos)	65
SIGITAS GEDA. Riešutai palei Nerį	80
SIGITAS GEDA. Vaikai kamuoja varnelę	82
ASTRIDA LINDGREN. Mes Varnų saloje (ištraukos)	86
Apibendriname 1 temą „Vaikystės patirtys: nuo Tavęs daug priklauso“	96

2. Kasdienė išmintis, pamokančio žodžio žaismė

Lietuvių tautos sąmojis ir išmintis	99
Patarlės ir priežodžiai	100
Pasakėčia ir išjuokia blogybes, ir pamoko	108
EZOPAS. Žmogus ir liūtas	109
EZOPAS. Nesutarią žemdirbio vaikai	110
EZOPAS. Piemens juokai	110
EZOPAS. Varna ir lapė	111
EZOPAS. Vilkas ir ėriukas	112
EZOPAS. Keleiviai ir lokys	113
SIMONAS STANEVIČIUS. Žmogus ir levas	115
MOTIEJUS VALANČIUS. Mikė melagėlis	121
MOTIEJUS VALANČIUS. Palangės Juzė (ištrauka)	125
Mįslės ir minklės	130
Melų pasakos, anekdotai	137
Negirdėta neregėta pasaka	137

KAZYS BORUTA. Jurgio Paketurio klajonės (ištrauka)	142
Anekdotai	146
JUOZAS ERLICKAS. Eilėraštis su lakštingala ir traukiniu	150
JUOZAS ERLICKAS. Kad būtų linksma	151
RIMANTAS ČERNIAUSKAS. Direktorius	152
RIMANTAS ČERNIAUSKAS. Sliekas skaičiuoja	154
RIMANTAS ČERNIAUSKAS. Slieko liežuvis	155
Apibendriname 2 temą „Kasdienė išmintis, pamokančio žodžio žaismė“	157
Sąvokų žodynelis	159

Mieli penktokai, mielos penktokės,

Jūsų rankose ypatinga knyga – pirmasis literatūros vadovėlis. Pirmąjį literatūros vadovėlį turėjo ir Jūsų seneliai, tėvai, broliai ar seserys. Paklausti greičiausiai mielai apie jį papasakos. Dabar tokią vadovėlį turite ir Jūs.

Vadovėlis svarbus tuo, kad mokys mąstyti apie sudėtingus dalykus, tyrinėti literatūros kūrinius, suprasti tų kūrinių veikėjus, o svarbiausia – pažinti save.

Pavartykite vadovėlį – jame rasite daug Lietuvos ir užsienio rašytojų kūrinių ar jų ištraukų (privalomų autorių kūriniai, kultūros tekstai knygoje pažymėti žvaigždute ✳), žinių apie rašytojus. Be to, pastebėsite, kad prie tekstų gausu užduočių, klausimų, nuotraukų ir iliustracijų.

Kiekviena vadovėlio tema pradedama trumpučiu įvadu. Prieš pradėdami skaityti kūrinį, susipažinsite su jo autoriumi, sužinosite kelis svarbiausius jo gyvenimo faktus. Tam, kad nauja informacija ir Jūsų mintys neišsilakstytų, kartkartėmis stabtelėsite ir apibendrinsite, rašysite rašinius apie perskaitytus kūrinius arba patys tapsite rašytojais. Kadangi apie literatūrą mokysitės kalbėti rimtai, vadovėlio parašėje ir knygos gale yra sąvokų žodynėlis.

Dabar turbūt norėtumėte pasiteirauti, apie ką gi tas vadovėlis pasakos? Pirmiausia apie rašytojų ir jų knygų veikėjų vaikystę. Apie žaidimus, atradimus, apie draugystę ir apie išbandymus, skaudžius įvykius, kurie netikėtai subrandina, apie tai, kad nėra didelių ar mažų dalykų – svarbiausia, kad jie būtų prasmingi.

Paskui ateis metas tyrinėti pasakėčias, minti mįsles ar minkles, linksminti vieniems kitus anekdotais. Parodysime ir tai, kaip galima žaisti žodžiu, tik svarbu, kad jis neužgautų ir netaptų beprasmiškas.

Mėgstate keliauti? Pirmyn į kelionę su pasakomis. Tik negalvokite, kad pasakoms esate per dideli. Pasakomis domisi ir suaugusieji.

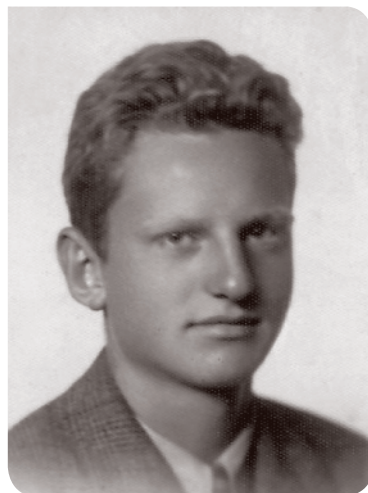
Galiausiai susipažinsite su nuotykiautojais – su tais knygų veikėjais, kuriems kažkas nutinka. Nutinka, ir tada kartu su knygos veikėjais neri ieškoti lobio arba išsiruoši į žygį, susiduri su netikėtais pavojais, supranti, kas yra tikras draugas. Nuotykiaudamas išmoksti pasirūpinti kitais ir supranti, kas iš tiesų svarbu ir vertinga.

Žinoma, atkreipiame dėmesį, kad vadovėlis – ne tik pasakos. Jis kalbins ir Jus – prašys papasakoti apie save, raiškiai perskaityti, atpasakoti, išreikšti savo nuomonę, dalyvauti diskusijoje ar ginče. Juk tikėtės, kad pokalbis apie literatūros kūrinius ir jų veikėjus bus gyvas ir įdomus, kad išmoksitės pateikti taiklių klausimų, tinkamai apibendrinsite, išdrįsite abejoti ir klysti, džiaugsitės tuo, ką išmokote.

Ir nuo vaikų poelgių daug kas pasaulyje priklauso

Jūlius Kaūpas (1920–1964) gimė Kaunė. Mokėsi Kaūno jėzuitų gimnazijoje, Vytauto Didžiojo universitete Kaunė, Tiūbingeno ir Fribūro universitetuose studijavo mediciną ir filosofiją, literatūrą. Pirmuosius kūrinis – „Stirniuką“, „Tris karalius“ – parašė per Antrąjį pasaulinį karą, kai Lietuvà buvo Vokietijos okupuota. Baigiantis karui pasitraukė iš Lietuvos, gyveno Vokietijoje, JAV. Sukūrė pasakų rinkinį „Daktaras Kripštukas pragare“, kuriame susipina gimtojo Kaūno realybė ir išmonė. „Stirniuko“ veiksmas vyksta Krėvos pilyje.

Skaitydami Juliaus Kaupo sukurtą pasaką „Stirniukas“ aptarsime joje vaizduojamus istorinius laikus, veikėjus, pagrindinį įvykį. Aiškinsimės, kuo veikėjo pasirinkimas yra svarbus jam, bendruomenei, Lietuvos istorijai. Palyginsime J. Kaupo ir J. Biliūno veikėjus, jų poelgius.

Senųjų laikų padavimas

Iš gatvės pilis atrodo pilka ir didelė kaip baisus žvėris. Drąsutis žingsniuoja palei pat pilies tvorą, braukdamas ranka per stambius, spalvotus jos akmenis.

Gatve nudarda barškantys vežimai, tarpuvartėse stovi senos moterys, įsisupusios į tamsias skaras, o kartais bum! ba! bum! pražygiuoja būrelis kareivių su ilgais ir blizgančiais kalavijais.

Ties didžiaisiais pilies vartais stovi du barzdoti sargybiniai, pasirėmę ant ilgų iečių, ir kai Drąsutis nori įeiti į kiemą, vienas jų ištiesia šarvuotą ranką skersai vartų.

– Kur lendi, vaike? – piktai klausia jis.

– Pas Raudį, – atšauna Drąsutis.

– Pas arklidžių prižiūrėtoją, – paaiškina antrasis sargybinis su dideliais ūsais. – Tegu eina...

Drąsutis įsmunka į kiemą ir girdi, kaip rudaūsis sargybinis juokiasi:

– Jis irgi mat gydytojas, o jo ligonis, matai, ten pievelėje guli, – ir jis girdi skambų, linksmą sargybinio juoką, o atsisukęs mato ir kito sargybinio juodas akis, piktai iš padilbų jį sekančias.

Keli ginkluoti kariai kažką kuždasi, susibūrę į ratelį kiemo pakraštyje, kartas nuo karto mesdami aplink nepasitikintį žvilgsnį. Tarp jų mato jis ir savo tėvelį ir tuoj įspėja, apie ką jie šneka: jie šneka apie gandą. Tas gandas jau seniai sukrėtė visą miestą kaip griaustinis:

Drėgnam Krėvos rūmų rūsy buvo numarintas kunigaikštis Kęstutis. Vytautas dar tebekalėjo, surakintas grandinėmis, bet ir jam rengė žiaurią mirtį.

Ir Drąsutis liūdnai žiūri į nejaukius pilies langus, tamsius ir juodus.

Jis visa tai išgirdo tik vakar, kai visiems sėdint prie židinio atėjo Milda, paties Vytauto tarnaitė, ir susijaudinusi ėmė pasakoti. Bet tada buvo jau vėlu ir Drąsutį nuvarė gulti. O jis dar ilgai vartėsi lovoje neužmigdamas ir žiūrėjo į tamsius šešėlius, slankiojančius lubose. Už sienos tyliai spragsėjo židiny, o jo šviesos pluoštai, panašūs į šviesias garbanas, skrido pro langą ir skendo tamsiai mėlyname danguje.

Vytautą jis gerai pažįsta. Pati Milda jį vieną kartą supažindino, kai Vytautas tvirtu žingsniu vaikštinėjo po kiemą, net tamsūs jo plaukai pleveno vėjuje. Drąsutis tuomet

prašė, kad ir jį paimtų į koki nors didelį karą. Vytautas ilgai juokėsi, žiūrėdamas į jį rudomis ir giliomis akimis, ir prižadėjo būtinai paimti.

Drąsutis, apžvelgęs kiemą, tuoj pastebi savo sergantį stirniuką. Stirniukas šildosi saulėtoj pievelėj ištiesęs laibas kojas ir pakėlęs galvą žiūri į jį šviesiom akim.

Drąsutis atsisėda šalimais ant minkštos žolės ir klausia, ar nenusibodo jam vienam. Stirniukas liūdnai linguoja galvą ir rodo, kad jam labai nusibodo.

– O aš tau, stirniuk, vaistų atnešiau. – Ir jis, ištraukęs iš odinio maišelio saują džiovintų žolelių, kiša prie drėgno jo snukučio. Bet stirniukui, matyt, vaistai neskanūs, ir jis pauostęs kreipia galvą į šalį.

Drąsutis dairosi aplink nežinodamas, ką daryti. Staiga pamato, kaip pro pilies vartus įeina Milda. Jos šviesios garbanos skęsta mėlynojo skaroje; ji lydi pačią kunigaikštienę. Drąsutis jau norėjo bėgti pas Mildą ir pasiskųsti, kad stirniukas nori sirgti ir vaistų neėda. Bet vėl susilaikė pamatęs, kad jas lydi piktasis sargybinis.

Vakar, gulėdamas lovoj, jis girdėjo tylų tėvo ir Mildos pašnekesį ir suprato, kad Milda eis aplankyti Vytauto. Turbūt jį lankyti pavojinga, nes tėvo balsas skambėjo lyg atkalbinėjamai, o Milda vis tvirtai jam atsakinėjo ir tik paklausė, ar jau viskas

Krėvos pilis, Napoleonas Orda, litografija, XIX a. pabaiga

paruošta. Jis toliau nebegirdėjo, nes greit užmigo, įsižiūrėjęs į lubose slankiojančius šešėlius ir į gilų, nuostabiai mėlyną dangų. Milda įeina į pilį.

Drąsutis glosto švelnų stirniuko kailį.

– Na, gydytojau, kaip laikosi tavo ligonis? – taria kažkas užpakaly jo, ir jis atsikusęs mato besišypsantį Raudžio veidą. – O stirniukas, žinai, vis linksmesnis darosi, turbūt gerai tu jį gydai. Kai visai pasveiks, aš tau jį padovanosiu. Žinoma, jeigu tik tu būsi geras...

O, žinoma, Drąsutis bus geras! Jis darys viską, kad tik įtiktų Raudžiui. Ir jis vos nekrykštauja iš džiaugsmo: jis parsives stirniuką namo, stirniukas galės būti prie stalo. Drąsutis pats jį šaukštu penės. Ir miegos jie vienoj lovoj, apsikloję antklodėm ir pasidėję galvas ant minkštos pagalvės.

Tai bus gera!

Jis stipriai apkabina saulės nušviestą stirniuko kaklą ir mato, kaip ant stirniuko nukrenta tamsus šešėlis, lygiai toks, koks vakar svyravo lubose. Tai piktasis sargybinis priėjęs artyn užstoja jiems saulę.

Jis ima šnekėtis su Raudžiu, įsiremęs ranką į šoną.

Vaikas nedaug tesupranta, bet tuoj pastebi, kad jie nemyli Vytauto. Jie net džiaugiasi, kad Vytautas sėdi kalėjime. Kaip bloga, kad Raudis yra Vytauto priešas!

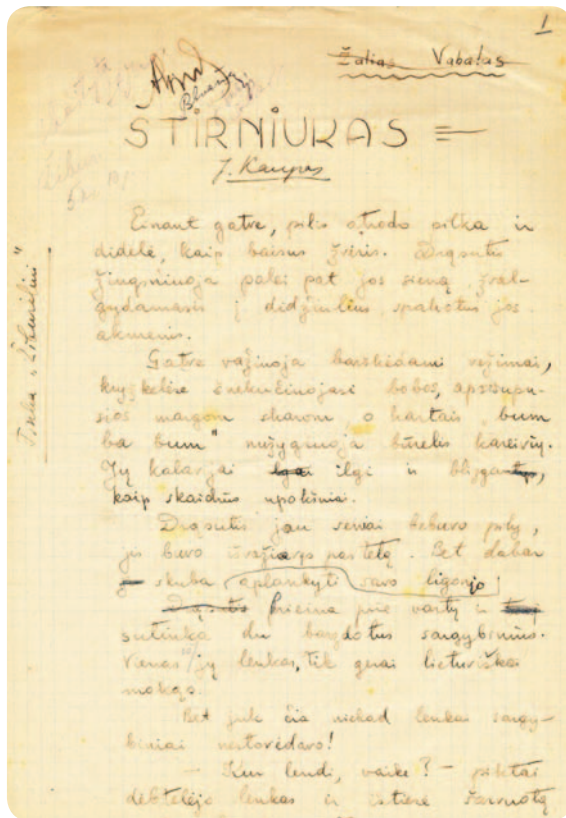
Ir Drąsutis su stirniuku ima žvalgytis po pilies kiemą. Jie mato daug įdomių dalykų: kaip žvangindama ginklus pasikeičia sargyba, kaip kalvis kausto arklį, pakėlęs vieną jo koją. Bang! bang! skamba kūjis, atsidaužęs į kietą pasagą. O ten šauklys ruošiasi išjoti. Jis laiko nerimstantį žirgą už pavadžio ir kalbasi su pilkai apsirėdžiusiu kareiviu. O ten, visai kitoj kiemo pusėj, šūkauja sargybiniai, susėdę prie medinio stalo, ir garsiai dainuoja.

Drąsutis giliai giliai įsiklauso į jų dainą ir jam kažkodėl pasirodo, kad visą kiemą užplūsta nekantri laukimo nuotaika.

Staiga atsidaro ažuolinės pilies durys. Pro jas skubiai išeina kunigaikštienė. Kartu išeina ir Milda, smarkiai įsisupusi į mėlyną skarą, ir tvirtais žingsniais žengia per kiemą.

Drąsutis bėga artyn prie Mildos, norėdamas jai įskusti stirniuką, bet staiga pastebi, kad jos plaukai nebe šviesūs, o juodi ir atrodo kaip tamsūs šešėliai, plevėsuoją iš po mėlynos skaros. Berniukas sustoja ir nustebęs žiūri į Mildos akis, rudas ir gilias lyg du tamsūs gintarai.

Ir jis pastebi, kad tai ne Milda, bet jos rūbais persirėdęs Vytautas.

Juliaus Kaupo
„Stirniuko“
rankraščio
fragmentas

Vytautas pažino Drąsutį ir kilstelėjo ranką, kad tylėtų. Po to ramiai nuėjo tolyn, dar stipriau įsisupęs į skarą.

Niekas jų nestabdo. Bang! bang! rūpestingai kausto kalvis arklį, o sargybiniai dar garsiau dainuoja ir šūkauja, pasirėmę alkūnėmis į stalą.

Tik jo tėvas stovi su būreliu kareivių jau arčiau vartų, visi įtemptai padėję rankas ant kalavijų rankenų ir, rodos, saugančiu žvilgsniu stebi Vytautą, pasiruošę jį ginti.

Drąsutis tebestovi sustingęs kaip medinė statulėlė.

Jis niekaip negali suprasti, kodėl Vytautas išeina iš kalėjimo, apsigaubęs Mildos skara. Vytautas juk dabar laisvas, jis išvaduetas!

Piktasis sargybinis, visą laiką vaikščiojęs su Raudžiu po kiemą, staiga sustoja ir rodo šarvuota ranka į besitolinantį Vytautą, kažko klausdamas. Jam, matyt, kažkas krito į akį.

– Sakyk, Drąsuti, ar Milda ten eina? – perspėjančiu balsu klausia Raudis. Drąsutis krūpteli. Jis neaiškiai nujaučia, kad turi pasakyti, jog tai Milda. Jei jis taip pasakys, jis padės Vytautui pabėgti, bet Raudis to jam niekad nedovanos. Jis tada jau nebegaus stirniuko, o stirniukas be jo gydymo gali ir numirti!..

Jis žvelgia į tamsų pilies langą ir staiga jame pastebi šviesias šviesias garbanas, lyg šventos ugnelės atspindį pikto žvėries akyse. Ir jam rodos, kad tai gal Mildos garbanos, panašios į šviesą, skrendančią tiesiog į dangų, garbanos Mildos, kuri pasiaukėjo.

Ir jis nedvejodamas atsako:

– Žinoma, kad Milda.

Raudis meta dar sunkų žvilgsnį įkandin Vytauto, bet Vytautas greit pranyksta už akmeninių pilies vartų.

Tada Drąsutis pribėga prie stirniuko ir skubiai šnabžda jam į ausį:

– Sudie, stirniuk, mes paskutinį kartą matomės. Aš josiu dabar su Vytautu į didelį karą; jis pats žadėjo mane kartu paimiti. O tu lik vienas ir gyk.

Stirniukas žiūri į jį savo šviesiom akim ir, rodos, viską supranta. Jie greit atsiveikina, ir Drąsutis bėga per pievelę, vydamasis Vytautą. Valandėlei stabteli vidury kiemo, pamojuoja ranka stirniukui ir dingsta už akmeninių pilies vartų.

[1943]

Klausimai ir užduotys

1. Apie kokį istorinį laikotarpį kalbama kūrinyje? Kokie tikri istoriniai veikėjai, vietos ir įvykiai padavime minimi?

Perskaitykite XIV a. metraščio pasakojimą apie Vytauto ir Kęstučio kalinimą Krėvos pilyje.

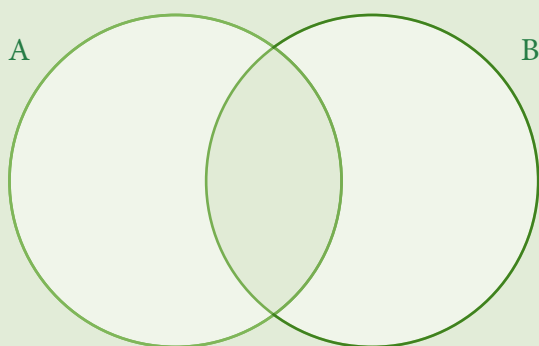
„Bet didysis kunigaikštis Jogaila sulaužė savo sutartį ir žodį <...>. Ir kai atvyko į Vilnių, didįjį kunigaikštį Kęstutį, savo dėdę, apkalęs grandinėmis pasiuntė į Krevą ir pasodino į bokšto požemį <...>. Ir ten, Kreve, penktą naktį didįjį kunigaikštį Kęstutį pasmaugė didžiojo kunigaikščio Jogailos kambariniai <...>. Tokia buvo didžiojo kunigaikščio Kęstučio gyvenimo pabaiga. <...>

Po didžiojo kunigaikščio mirties vėl didysis kunigaikštis Jogaila pasiųs su sargyba didįjį kunigaikštį Vytautą taip pat į Krevą kartu su žmona ir įsakys jį griežtai saugoti kambaryje. <...> didysis kunigaikštis Vytautas sėdėjo Kreve, kambaryje, griežtai saugomas sargybos <...>.

Tai va didžioji kunigaikštienė išgirdusi iš žmonių: jei didysis kunigaikštis Vytautas ilgiau turės sėdėti, tai jam bus taip pat, kaip ir jo tėvui. Ir patarė jam taip: kai ateis moteriškės kloti, jis tegul apsirengia vienos moteriškės rūbais ir išeina laukan su kita moteriške, o anoji moteriškė, su kurios rūbais jis išeis, pasiliktu pas ją. Ir jis, apsirengęs vienos moteriškės rūbais, ir su kita išėjo, ir nusileis iš pilies, pabėgs pas vokiečius, į Prūsus.“

Palyginkite, kuo panašūs ir kuo skiriasi metraščio ir J. Kaupo pasakojimai. Užpildykite Veno diagramą.

Įrašykite apskritimų susikirtime panašumus, A apskritime – tik J. Kaupo pasakojimo bruožus, B apskritime – tik metraščio pasakojimo bruožus.

2. Kas yra pagrindinis pasakojimo veikėjas? Ką apie jį sužinote. Atsakykite remdamiesi kūrinio citatomis.
3. Kodėl Drąsutis lankosi Krėvos pilyje?
4. Ką svarbaus sužinome apie jo tėvą, seserį Mildą?
5. Kokio istorinio įvykio liudininku tapo Drąsutis?
6. Paaiškinkite, kaip Drąsutis tampa ir istorijos dalyviu?
7. Koks yra Drąsučio pasirinkimas? Kas padeda jam apsispręsti? Kodėl Drąsutis nutaria neišduoti Vytauto? Ką berniukas aukoja?
8. Kodėl rašytojas kūrinį pavadino „Stirniuku“?

Citata – tiksli vieno teksto ištrauka kitame tekste.

Pasvarstykite

1. Kaip būtų susiklosčiusi Lietuvos istorija, jeigu berniukas būtų apsisprendęs kitaip?
2. J. Kaupas apie Viduramžių berniuką rašo 1943 m. vaikams, kai Lietuvą okupuota nacistinės Vokietijos, kai persekiojami ir žudomi Lietuvos gyventojai. Kodėl rašytojas tokiu metu vaikams kalba apie asmeninio apsisprendimo, ištikimybės svarbą? Kodėl nelaisvės metais ypač svarbu rūpintis ne tik savo gerove, neišduoti žmonių?
3. Kuo panašūs ir kuo skiriasi J. Kaupo ir J. Biliūno pagrindiniai veikėjai? Koks jų santykis su silpnesniais? Ar galime sakyti, kad vaikai nejautrūs ir nemyli gyvūnų? Paaiškinkite, kodėl taip manote?
4. Ar vaikystė – tik žaidimų metas? Atsakykite remdamiesi abiem nagrinėtais J. Biliūno ir J. Kaupo kūriniais.
5. Ar vaikų apsisprendimai gali būti svarbūs ir šiandien? Išsakykite savo nuomonę raštu. Rašydami remkitės Jums žinomais gyvenimo pavyzdžiais.